

Гогун А.С.

Сталинские командос. Украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории. 1941–1944. – Москва: Центрполиграф, 2008. – 477с.

Гогун О.С.

Сталінські командос. Українські партизанські формування. Маловивчені сторінки історії. 1941–1944. – Москва: Центрполіграф, 2008. – 477 с.

Партизанський рух був однією з найяскравіших та героїчних сторінок Другої світової війни і водночас улюбленою темою радянської історичної науки. Проте після розпаду СРСР з'ясувалося, що його історія «обросла» численними міфами й таїть у собі безліч «білих плям».

Довгий час було прийнято вважати, що антинацистський партизанський рух в роки Другої світової війни був суто комуністичним (принаймні на окупованих радянських територіях). Дійсно, не можна заперечувати той факт, що він був наймогутнішим та найчисленнішим. До того ж, за спиною радянських партизанів стояла держава. Проте це і є міф номер один.

Багато західних дослідників епохи «холодної війни» стверджували, що комуністичний партизанський рух на території СРСР був створений штучно і за наказом із Москви. У загонах, котрі почали виникати з осені 1941 р., билися нібито лише скинуті на парашутах співробітники НКВС, місцеві партійні та комсомольські функціонери, а також солдати-оточенці. Населення спочатку не йшло у ці загони, оскільки в основній своїй масі ненавиділо радянську владу й було здебільшого нейтральним щодо німців. У гіршому разі воно боролось проти партизанів у колабораціоністських формуваннях. Якщо ж простий селянин і потрапляв у партизанський загін, то робив це не з власної волі, а під загрозою репресій. Та це – лише часткова правда, і така ситуація, дійсно, мала місце, але тільки приблизно до середини 1942 р. Після цього рубежу партизанський рух стає по-справжньому масовим та всенародним. Радянські ж історики, навпаки, стверджували, що він був масовим із самого початку війни, і наводили докази в основному ідеологічного характеру. Усе сказане і послужило основою другого міфу.

Нарешті, ті ж історики завжди стверджували, що будь-які «буржуазні націоналісти» не були самостійною силою у роки війни, а лише «німецькими маріонетками». Усі націоналістичні рухи не могли ставитися вороже до нацистів і, тим більше, воювати проти них, як зазначала радянська історіографія. Якщо ж наявність іншого, не комуністичного, підпілля й визнавалася, то воно оголошувалося створеним окупантами, повністю залежним від них та, природно, «далеким від народу». Хоча у цілому ряді випадків ситуація була набагато складніша, ніж її представляли радянські історики. Ці твердження послужили основою ще одного, третього, міфу, котрий до кінця не розвінчаний і нині.

У принципі це навіть не міфи, а комплекси міфів, які стосуються майже всіх сторін історії партизанського руху в роки Другої світової війни – його цілей та причин, дійових сил, масштабів, ефективності, взаємин партизанів із місцевим населенням тощо. З іншого ж боку, не можна не відзначити, що рух Опору, однією з форм якого була партизанська війна, – це по суті антипод колабораціонізму. Тому без аналізу першого ми навряд чи зрозуміємо історію другого.

Згідно з офіційними радянськими поглядами, комуністичний партизанський рух в Україні був найбільш масштабним, ефективним і результативним. Проте, і цього не можна не визнати, усі три вказані міфи знайшли у його історії своє найбільш повне відображення. Тією або іншою мірою це намагалися (й намагаються) показати багато дослідників, що працюють над проблемами історії Другої світової війни. Комусь із них щось удалося краще, комусь – гірше. Однак більшість із них так і залишилися в полоні своїх міфів – старих, комуністичних або нових, націоналістичних. Саме тому вихід у світ нової книги петербурзького історика О.Гогуна «Сталінські командос. Українські партизанські формування. Маловивчені сторінки історії. 1941–1944» не може залишитися непоміченим.

Безперечним достоїнством монографії, яка вийшла накладом 5000 примірників, є вичерпна історіографія й джерельна база дослідження. Автор залучив та критично пере-

осмислив усі наявні у відкритому доступі праці, починаючи з 1950-х рр. і до видань 2007 р. Крім досліджень російських та українських істориків, у книзі О.Гогун також представлено широкий спектр монографій із проблеми, виданих англійською, німецькою, польською мовами. Аналіз праці дає уявлення про значну кількість джерел, залучених автором. Для розкриття поставлених перед собою завдань він використав опубліковані документи й матеріали, мемуарну літературу, періодичні видання, а також фонди 12 українських, російських, німецьких і польських архівів. Усе це дозволило авторові логічно та хронологічно систематизувати матеріал, виділивши у своєму дослідженні сім розділів.

У першому розділі – «Організація партизанських загонів України у 1941–1944 рр. і управління ними» – зосереджено увагу на аналізі організаційних та управлінських чинників партизанського руху в Україні. Підкреслюється, що створювали його три незалежні інстанції – ЦШПР-УШПР, НКВС-НКДБ і ГРУ-РУ ГШ. Це зумовило різницю цілей та завдань, які вони ставили перед «своїми» партизанами. Не можна не відзначити: наявність серед них радянської таємної поліції й армійської розвідки багато у чому сприяла виникненню у західній історіографії тези про штучний та директивний характер радянського партизанського руху.

У другому розділі – «Короткий огляд історії радянської партизанської боротьби в Україні» – проаналізовано історію комуністичного партизанського руху на території України, у межах якого О.Гогун виділяє три періоди. Перший (і найважчий) він охарактеризував як розгромний. Проте у цей же час відбувається становлення структур партизанського руху. Другий – переломний – пов'язаний із перемогами Червоної армії на фронті та, як наслідок, активізацією партизан у тилу. Нарешті, третій – це період подальших перемог, що призвели до вигнання німецьких окупантів із території України. Окремо у цьому розділі виділено параграф про боротьбу радянських партизанів з українськими (ОУН і УПА) та, меншою мірою, польськими (Армія крайова) націоналістами.

Третій розділ присвячено характеристиці основних напрямів діяльності комуністичних партизанів. О.Гогун виділяє три з них: знищення господарських об'єктів, бойові дії й диверсії на комунікаціях, терор проти представників окупаційної влади і колабораціоністів.

Питанням, що стосуються особового складу українських комуністичних партизанських формувань, присвячено четвертий розділ монографії, який має назву «Особовий склад партизанських формувань». Автор охарактеризував принципи набору у загони, змалював соціально-психологічний портрет рядових партизанів і командирів, а також проаналізував національний склад. О.Гогун не міг не торкнутися проблеми відносин усередині партизанських з'єднань, а також на зайнятих ними територіях. У цілому він дійшов висновку, що комуністи сповідували принципи «ленінської національної політики», оскільки непорозуміння на цьому ґрунті серед них було порівняно небагато. Важливою стороною історії партизанського руху, котра аналізується у цьому розділі, є питання чисельності особового складу формувань. Радянська історична наука нарахувала близько 500 тис. «своїх» партизанів. О.Гогун, проаналізувавши різні архівні й опубліковані джерела, схильний вважати, що їх було 110–115 тис. (маються на увазі партизани, організовані згаданими вище радянськими інстанціями).

П'ятий розділ свого дослідження автор не даремно назвав «Проблемні питання історії радянської партизанської війни», оскільки тут відображено такі її сторони, погляд на які кардинальним чином різняться в радянській і західній історіографіях. Ідеться про такі «делікатні» питання, як забезпечення партизанів продовольством та одягом за рахунок місцевого населення, а також про відповідальність за проведення окупантами терору проти нього ж. Не можна не погодитися з автором, що радянські партизани в більшості випадків діяли за принципом «мета виправдовує засоби», тобто не думаючи про реакцію окупаційної влади на свої операції. Ба більше, у цілому ряді епізодів можна стверджувати про цілеспрямоване провокування радянськими партизанами нацистів на звірства, щоби таким чином підірвати довіру населення до окупаційного режиму.

На цих питаннях радянська історіографія зазвичай припиняла вивчення партизанського руху, «сором'язливо» оминаючи цілу низку важливих, але непарадних моментів його історії. О.Гогун вийшов за цю межу – у шостому («Дисциплінарні порушення у партизанських загонах») і сьомому («Внутрішні конфлікти у партизанських структурах») розділах його монографії можна почерпнути інформацію, котра навряд чи б з'явилася у працях радянських дослідників. Уникає її й більшість сучасних авторів. Передусім, це дисциплінарні порушення, найпоширенішими серед яких були розбій, пиятика та статева розбеще-

ність. Передбачаючи докори з боку численних апологетів комуністичного партизанського руху, О.Гогун справедливо зазначає, що не писати про такі речі – значить піти супроти істини. Як можна зрозуміти, дисциплінарні порушення впливали на боєздатність партизанських загонів, призводили до конфліктів серед особового складу та з мирним населенням. Усім цим уміло користувалися окупанти й конкуруючі партизанські з'єднання. Таким чином, замовчування випадків порушення дисципліни веде до нерозуміння причин поразок радянських партизанів у певні моменти їх діяльності.

До таких же непривабливих сторін історії партизанського руху належать конфлікти в його середовищі. Автор виділяє декілька їх рівнів: між партизанами вказаних відомств, між їх командирами та центром (УШПД), керівниками різних партизанських загонів і всередині останніх. При цьому справедливо робиться висновок, що ціла низка дошкульних поразок радянських партизанів не мала б місця, коли б не ці конфлікти.

Особливий інтерес, на наш погляд, представляють висновки до монографії, де автор, аби показати особливості комуністичного партизанського руху, удався до методу порівняльного аналізу. Для цього він розглянув найбільш суттєві сторони руху, порівнявши їх із подібними проявами в українському та польському націоналістичних партизанських рухах. Остаточний висновок, якого дійшов О.Гогун, є дещо парадоксальним. На його думку, комуністична партизанська війна в Україні у період Другої світової – це не «народний рух», а операції спеціально підготовлених загонів, котрі в різні періоди свого існування користувалися підтримкою місцевого населення або ж навпаки – діяли врозріз із його безпосередніми інтересами.

Природно, що таке різнопланове та багато у чому фундаментальне дослідження не обійшлося без окремих огріхів. Назвемо найбільш суттєві з них. По-перше, у розділі про організацію партизанського руху було б доцільно вмістити інформацію про школи та навчальні центри, де велася підготовка відповідних кадрів. Як відомо, вони існували при кожному з регіональних штабів партизанського руху, і саме там готувалися командири, політпрацівники і пропагандисти.

По-друге, історія українських партизан-комуністів закінчується в О.Гогуні з визволенням території УРСР від німецьких окупантів. З одного боку, це виглядає цілком логічно, тому що формально їх місія після цього закінчилася. Проте не всі партизанські загони були відразу розформовані. Частина з них відправили до «закордонного походу» по територіях Польщі та Словаччини, де їх особовий склад брав участь не тільки в боротьбі з німцями, а й активно допомагав у створенні місцевих комуністичних партизанських загонів. Ця тема практично не знайшла відображення в монографії О.Гогуні.

По-третє, розповідаючи про міжпартизанське протистояння на території України, автор як головних конкурентів комуністів згадує тільки бандерівську УПА і польську Армію крайову. Хоча відомо, що до 1943 р. включно активними супротивниками радянських партизанів були також члени ОУН А.Мельника та Поліської січі отамана Т.Бульби-Боровця. І, якщо роль перших у протистоянні з комуністами була не такою значною, то діяльність бульбівців викликала занепокоєння партизанського керівництва.

По-четверте, аналізуючи основні напрями діяльності радянських партизанів, О.Гогун оминає такі з них, як розвідка і пропаганда. І якщо відсутність інформації про першу ще можна пояснити тим, що вона перебуває у закритих фондах архівів колишнього КДБ та ГРУ, то про другу відкритих джерел цілком достатньо.

Нарешті, по-п'яте, дослідження б тільки виграло, якби автор виділив у ньому окремий розділ про супротивників радянських партизанів: німців, колабораціоністів і націоналістів, розповів би про методи веденої окупантами антипартизанської боротьби. У даному ж разі інформація про це розкидано по всій книзі, що заважає її цілісному сприйняттю.

Проте висловлені зауваження аж ніяк не знижують наукової цінності монографії О.Гогуні. Актуальність порушених у ній питань, уведений у науковий обіг документальний матеріал, методологія вивчення проблеми, теоретичні висновки й узагальнення дозволяють сподіватися, що дослідження цього автора не залишиться непоміченим та викличе закономірний інтерес як у професійних істориків, так і всіх тих, хто цікавиться проблемами історії Другої світової війни.

О.В.Романько (Сімферополь)